

begrip

**MOSLIMS IN
BOSNIË**

JAARGANG 19 (1993) - NUMMER 113

MOSLIMS CHRISTENEN

begrip

Een tijdschrift, dat vanuit de RK-Kerk, de Nederlandse Hervormde kerk en de Gereformeerde kerken in Nederland streeft naar het kweken van onderling begrip tussen Moslims en Christenen en gelovigen van beide godsdiensten oproept tot ontmoeting, met respect en behoud van eigen identiteit.

BUREAUS VOOR DE ONTMOETING MET MOSLIMS

R. K. Kerk: Drs. L. van Oers, Cura Migratorum,
Luybenstraat 17, 5211 BR s-Hertogenbosch tel. 073 - 145159
Ned. Herv. Kerk: Drs. G. Spielman, 'Kerken Wereld'
Postbus 19, 3970 AA Driebergen. Tel. 03438 - 12241
Gereformeerde kerken: Drs J. Slomp, Dienstencentrum
Postbus 203; 3830AE Leusden. Tel. 033 - 960360/960329

REDACTIE:

M. van den Boom
P. Goedendorp
H. Hurkens
L. van Oers (contactpersoon RK)
N. Landman
J. Slomp (contactpersoon GKN)
G. Spielman (contactpersoon NHK)
K. Steenbrink (eindredacteur)

Uitgever/ Redactie en administratie:

T. Poort-de Groen (contact uitgever)
'Cura Migratorum'
Luybenstraat 17
5211 BR s-Hertogenbosch
Fax 073 - 145159

Tekeningen: F. Kalb

Abonnementen:

f25,— / 450 Bfrs per jaar (5 nummers) -
Losse nummers: f6,50 / 120 Bfrs
Giro 4300211 t.n.v. Begrip/Cura Migratorum
België: Kredietbank 453-0258581-69
tnv Begrip, Kastertstraat 19, 3600 Genk.

Abonnementen kunnen elk gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het begin van het nieuwe kalenderjaar schriftelijk wordt opgezegd.

Advertentiestatistieken op aanvraag.

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

Moslims in Bosnië

Door de berichten over het geweld in de gebieden van het voormalige Joegoslavië kwamen de daar woonachtige moslims volop in beeld. Een aantal van hen ontvluchtte het gevaar en zocht elders onderdak o.a. in Nederland. Om zicht te krijgen op hun huidige situatie stelde Nico Landman een historische schets samen van de Islam in Bosnië.

De kerken in Europa hebben geprobeerd door gebeden en gesprekken de strijdende partijen nader tot elkaar te brengen. Jan Slomp geeft een impressie van enkele vredesmissies die vanuit de kerken naar Bulgarije, ex-Joegoslavië, Armenië en Azerbadzjan trokken.

In de Koran worden aan God verschillende namen toegekend. Marien van den Boom schrijft in het Leerhuis over die "namen van God".

Dr. Nico Landman is intussen lid van de redactie geworden. Meteen al neemt hij een groot gedeelte van de inhoud van dit nummer voor zijn rekening. We hopen dat we in de toekomst nog veel van hem mogen lezen. -Berry van Oers (eindred.wnd.)

Inhoudsopgave Begrip nr.113, april/mei 1993.

Namen van God (Marien van den Boom)	2
Moslims in Bosnië (Nico Landman)	6
Kerkelijke vredesmissies (Jan Slomp)	15
Moslims in Europa	18
Boeken	22
Cursussen en Ontmoetingen	28

NAMEN VAN GOD

"Er is een ding op de hele wereld dat u nooit mag vergeten. Wanneer u alles vergeet, maar dat ene niet, dan hoeft u zich nergens zorgen over te maken. Maar wanneer u overal aan denkt, alles doet en niets vergeet, maar u vergeet dat ene, dan heeft u eigenlijk niets gedaan." Maulânâ Jalâl al-Dîn Rumi (gest. 1273)

De Koran kent een bijzondere rijkdom aan namen voor God, die steeds een aspect van Zijn heiligheid aanduiden. In sura 2:255 lezen we: "God, er is geen god dan Hij, de levende, de standvastige." De traditie heeft die namen van God in de Koran bijeengebracht tot het leerstuk

van de '99 schone namen van God'. Moslims hebben die namen niet zonder reden tezamen gebracht. In de Koran wordt nadrukkelijk gesteld: "God komen de mooiste namen toe. Roept Hem daarmee aan en laat hen maar die Zijn namen misbruiken; aan hen zal worden vergolden wat zij deden." (sura 7:180) Niet alle islamitische theologen zijn het eens over de rangschikking van deze namen. Ibn Taimiyya (gest. 1328) merkt op, dat enkele belangrijke namen die in de Koran geregeld voorkomen - Heer (rab) bijvoorbeeld - in deze lijst niet worden genoemd. Andere namen voor God die minder vaak in de Koran voorkomen, zijn echter weer wel in de lijst terecht gekomen. Ondanks enkele kritische geluiden speelt deze rangschikking

...namen van God.

van '99 namen' in de geloofsbeleving van moslims een grote rol, zowel in orthodoxe als ook in mystieke kringen.

De eenheid of uniciteit van God behoort tot een van die 'schone namen'. Naast God mag de mens geen andere goden stellen: "Zeg: 'Hij is God als enige, God de bestendige. Hij heeft niet verwekt en is niet verwekt en niet één is er aan Hem gelijkwaardig.'" (sura 112) In het historisch onderzoek staat niet vast of deze sura gesproken werd aan het adres van christenen of arabieren. In elk geval kan deze sura en vele andere gelezen worden als een regelrechte afwijzing van de menselijke neiging om aan het heilige al te menselijke eigenschappen toe te kennen. In de Koran worden zowel arabieren als christenen aangesproken, als wordt gezegd: "Het zijn slechts namen die jullie en jullie vaders gegeven hebben en waarvoor God geen enkele machtiging had neergezonden." (sura 53:20/1)

Veelvuldig hebben christenen door de eeuwen heen de 'eenheid van God' zoals de Koran die leert, gebagatelliseerd tot een oppervlakkige geloofsintuïtie, die bestreden moest worden. Tegenover de macht van de islam stelden christenen de triomf van de lijdende God. Ook gewelddadige middelen werden tot dat doel -de bestrijding van de islam- geheiligd. Tijdens het concilie van Clermont Ferrand op 27 november 1095 wordt tot de kruistocht tegen de islam opgeroepen als uitdrukking van de wil van God: "Deus lo Vult" (God wil het!). Als symbool van goddelijke bescherming werd het kruisteken op de schouder genaaid. In de 20e eeuw is de herinnering aan die pijnlijke periode nog steeds voelbaar. In de geschriften van de dichter en filosoof Mohammed Iqbâl (gest. 1938) wordt de figuur van Jezus Christus nogal verwaarloosd. Iqbâl had een verbitterde verhouding tot het historische christendom.

Zonder twijfel beschouwt Iqbâl Jezus -in overeenstemming met de orthodoxe opvatting- als de laatste der profeten. Het historische christendom echter is naar zijn opvatting een vertaling van het antieke heidendom in de taal van semitische theologie. Later -na zijn reis door Europa- wijzigt zich zijn beeld enigszins. Zijn waardering voor Jezus betreft vooral diens gaven voor de diepste levenswijsheden in gelijkenissen en verhalen te verpakken: "Shakespeare, Maulânâ Rumî en Jezus Christus zijn waarschijnlijk de zeldzame vertegenwoordigers van dit mensentype"! Daarmee onderstreept Iqbâl het belang van het 'lijden' voor de ontwikkeling van het menselijk zelf.

Met name in de mystieke Koranuitleg zijn agressie en wantrouwen een gevolg van het menselijk onvermogen om zichzelf lief te hebben en te waarderen. In het scheppingsverhaal van de Koran dit als volgt beschreven:

Toen God de mens Adam uit klei had geslapen, blies hij hem zijn adem in, d.w.z. een deel van de geest van God. Vervolgens vroeg God aan de engelen om zich voor dit unieke schepsel te buigen. Alle engelen gehoorzamen, behalve Iblîs die overtuigd is dat hij als engel in waardigheid verre boven de mens uitstijgt, dat hij zou buigen voor een maaksel van klei. Voor zijn weigering wordt Iblîs gestraft en uit de hemel verdreven. Hij vraagt God echter om uitstel van zijn straf, zodat hij de verleider van mensen kan worden. Iblîs wil graag de mens testen om te ontdekken of de mens ook werkelijk trouw aan God wil zijn. Iblîs krijgt daartoe toestemming van God onder voorbehoud, dat hij de mens alleen mag verleiden en geenszins mag manipuleren. (zie onder andere sura 15:28-42)

Volgens mystieke exegese leert de Koran

dus, dat Iblîs weinig schoonheid kan vinden in een maaksel van klei, d.w.z. de mens is niet tevreden met zichzelf. Deze Iblîs is in de Koran het beeld van de satan, de grote verleider. "De ware satan stroomt in de aderen van ieder mens, geen man of vrouw uitgezonderd". De satan vult de harten van mensen, zoals lucht lege ruimten. Iblîs' aanwezigheid wordt dus heel concreet beschreven als een gebeuren in de mens.

Het verval aan het kwaad, d.w.z. luisteren naar de stem van de eigen hartstocht, kan op heel subtiele wijze plaats vinden, vaak verhuld in goedgelovige of geëngageerde daden. Al-Makki vertelt hierover het volgende verhaal:

"Er was eens een asceet die bekend stond om zijn ingetogenheid en volhardingsvermogen. Op een keer komt een aantal mensen bij hem klagen, dat mensen in het dorp verderop een boom vereren. De asceet wordt razend als hij dit hoort, en besluit de boom om te hakken. Als de asceet in razernij zijn bijl in de boom zet, komt de Iblîs in de figuur van een oude man voorbij: "Waarom zou je die boom toch omhakken? De dienst aan God is veel belangrijker dan je energie te verspillen aan het omhakken van deze dwaze boom! Als God mensen ervan wil weerhouden om deze boom te vereren, dan zendt hij zelf wel zijn profeten." Iblîs overtuigt hem om te stoppen. Tevens besluit Iblîs dat de asceet niet langer afhankelijk mag zijn van de gemeenschap. Iblîs geeft de man elke nacht twee dinar voor brood en melk. Twee morgens achtereen vindt de asceet twee dinar onder zijn hoofdkussen en in volle tevredenheid gaat hij naar het dorp om zijn voedsel te kopen. De derde morgen echter vindt de asceet geen twee dinar onder zijn kussen. Woedend is hij en pakt zijn bijl om de boom opnieuw te gaan omhakken. Onderweg op moet hij weer de

oude man(-Iblîs), die hem overmeestert: "Je hebt niet het recht om die boom alsnog te gaan omhakken. De eerste keer wilde je die boom in naam van God omhakken, nu voor je eigenbelang."

Iblîs is ongewoon trots onder het mom dat hij toch een vereerder van god is en Adam niet wil eren. Iblîs is blind voor de ware natuur van de nieuw geschapen mens: Adam bestaat niet alleen uit klei, maar is ook drager van de geest van God. Daarom wordt Iblîs de 'Eénogige' genoemd. De mysticus Rumî stelt: "Zie in het gezicht van de ander een prachtige maan. Wanneer je het begin hebt gezien, zie ook het eindprodukt, zodat je niet blind wordt als Iblîs, de éénogige: de helft ziet hij, de andere helft ziet hij niet. Hij ziet de klei waaruit Adam is gemaakt, maar het geloof van Adam ziet hij niet."

Uit deze Koranexegese van Adam en Iblîs wordt duidelijk, dat een direct verband wordt gelegd tussen wantrouwen(=ongeloof) en gevoelens van inferioriteit aangaande zichzelf. Iblîs ziet niets anders dan een kleifiguur. Klei wordt een steen des aanstoots, terwijl toch Adams schat(de geest van God) -hoewel verborgen- in de klei ligt opgesloten. Als de mens zichzelf niet kan liefhebben, dan gaat hij de inferioriteit van de ander tegenover de superioriteit van zichzelf centraal stellen. In de ontmoeting tussen Adam en Iblîs ziet de mysticus een zich steeds herhalend gebeuren in het menselijk verkeer: "Ik ben beter dan hij".

Volgens mystici roept de Koran feitelijk op tot voortdurende eerbied en dankbaarheid voor de schepping. Die dankbaarheid voor de schepping-die de 'spiegel' van God is- is alleen oprecht, zo lang de mens die 'spiegel' blijft schoonmaken. Van die 'weerspiegeling' zijn de in de mystieke Koranexegese tal van voorbeelden te geven. Als Iblîs wordt gestraft

voor zijn blinde vertrouwen op eigen kunde en kennis, tekent Rumî daarbij aan: "een bij-produkt van de trots is het narcisme: alle liefde en vertrouwen worden gericht op zichzelf, daarmee voorbijgaand aan de mogelijkheid om die liefde naar buiten te richten (op God, de wereld, de waarheid, de ander)". Volgens Rumî is intellectuele blindheid dus het onvermogen om -boven zichzelf uit- oog te hebben voor Gods liefde in de schepping van Adam. De mens ziet de wereld slechts als 'lege doppen' en bespeurt geen liefde, waarheid of waarachtigheid.

Een gebed dat aan de Profeet wordt toegeschreven luidt: "O God, geef mij Uw liefde, en de liefde van hen die U liefhebben, en maak dat Uw liefde mij kostbaarder is dan koel water." Volgens mystici betekent dit dat de 'Satan', d.w.z. de lagere ziel in de mens, alleen door liefde kan worden getransformeerd. Alleen degene die in de liefde leeft, ziet in de 'ander' de verschijning van Gods goedheid. Die liefde kan ook 'lijden' betekenen. Liefde impliceert dat de mens recht op blijft staan voor het aangezicht van God, die Liefde is, ook al zijn je menselijke mogelijkheden je ontomen. Zelfs

wanneer je in de samenleving -op welke manier dan ook- 'dispriveleged' bent, en alleen Hij nog Rijkdom en Liefde is.

In de Koran is de mens geschapen door Gods handen. Hij kneedde hem niet alleen uit klei, Hij blies ook de Zijn Geest in de mens. In elk opzicht is de mens -Adam- het voorbeeld van de Volmaakte Mens. De eenheid van God kan gekend worden in de uniekheid van de mens.

Marien van den Boom

Abdus-Sattar, S.M.L., Dr. Mohammed Iqbâl. Dichter en denker. Den Haag 1987 (Moslim Informatie Centrum).
Awn, P.J., Satan's Tragedy and Redemption: Iblîs in Sufi Psychology. Leiden 1983.

Schimmel, A., Rumî. Ich bin Wind und Feuer. München 1990 Diederich

Schimmel, A. (vert. W. Callewa). Muhammad Iqbâl. Profetische dichter en filosoof. Leuven 1990 Peeters.

MOSLIMS IN BOSNIË

Sinds het uiteenvallen van Joegoslavië en uitbreken van de burgeroorlog in Bosnië-Herzegovina wordt de situatie van de Bosnische moslims vrijwel dagelijks door de media belicht. Ook kan de televisiekijker met enige regelmaat de lotgevallen van de Bosnische vluchtelingen in Nederland volgen. Sommige van de rapportages wekken de indruk dat we hier met niet of nauwelijks praktiserende moslims te maken hebben. Ter verklaring wordt dan opgemerkt, dat het hier "etnische" moslims betreft. Anderzijds zien we beelden van begrafenissen, waarin de slachtoffers van het oorlogsgeweld volgens islamitische rituelen worden begraven. In deze bijdrage wordt ingegaan op de positie van de islam in deze voormalige deelstaat van Joegoslavië. Dit gebeurt in de vorm van een historische schets.

De vestiging van de islam in Bosnië

Aan het einde van de veertiende eeuw was Bosnië een koninkrijk dat niet alleen het huidige gebied Bosnië-Herzegovina omvatte, maar ook een groot deel van de Adriatische kust. Dit koninkrijk beleefde een bloeiperiode onder koning Tvrtko I (1353-1391). De naam Bosnië was ontleend aan de rivier de Bosna. In de 15e eeuw kwam Stjepan Vukčić Kosača in opstand tegen de koning en riep zichzelf uit tot hertog (herzeg). De regio die hij controleerde werd Herzegovina genoemd: land van de hertog.

Tussen de 9e en 13e eeuw was de regio al af en toe met islam in contact gekomen, doordat Turkse nomaden via het Donau-bekken het gebied introkken. De Adriatische kust had te maken gekregen met militaire acties van Arabieren. Maar van een vestiging van de islam in deze regio kan pas worden gesproken in

samenhang met de expansie van het Turkse Osmaanse rijk. De eerste invasies in het gebied vonden plaats tijdens het koningschap van de bovengenoemde Tvrtko I. Terwijl deze de Turkse invasies nog wist terug te slaan, moesten zijn opvolgers tribuut betalen aan de steeds machtiger wordende oosterburen. Een weigering om tribuut te betalen leidde in 1463 tot de verovering van Bosnië door de Turkse sultan en het einde van het Bosnische koninkrijk. In 1482 werd ook Herzegovina veroverd.

Bosnië werd een provincie van het Osmaanse rijk. Sarajevo, de plaats waar de gouverneur zetelde, groeide uit tot een belangrijk centrum. O.m. de monumentale bouwwerken van Ghazi Khusrew-bey (gouverneur, 1520-1542) getuigden tot aan de verwoestingen van de laatste jaren van een bloemrijk verleden. In de zestiende eeuw raakte Sarajevo zijn positie als provinciale hoofdstad kwijt aan Banjaluka.

De inlijving bij het Osmaanse rijk luidde een periode van islamisering van Bosnië in. De islamisering van Bosnië verliep sneller en grootschaliger dan elders op de Balkan, met uitzondering van Albanië. Er was geen sprake van gedwongen bekeering, afgezien van de zgn "devsjirme", een soort belasting, waardoor christelijke gebieden werden gedwongen een aantal kinderen af te staan, die vervolgens als moslim werden opgevoed om de sultan te dienen.

Er zijn diverse factoren die hebben bijgedragen aan de islamisering van de Balkan in het algemeen, en van Bosnië in het bijzonder. Niet alleen was er een plaatselijke elite die om opportunistische redenen geneigd was de godsdienst en cultuur van de Turkse machthebbers over te nemen. Daarnaast zijn er berichten over massale bekeeringen onder de

boerenbevolking van de regio, vooral in de eerste decennia van het Osmaanse bestuur. Al in 1463, het jaar van de Turkse verovering, zouden 36.000 families tijdens een openluchtbijeenkomst zich tot de islam hebben bekeerd en tegelijkertijd de sultan om bepaalde privileges hebben gevraagd. Een van hun wensen was toegang tot de hoogste functies in het rijk en de opleiding van hun zonen voor dergelijke functies. Waarschijnlijk is de massa-bekering in de jaren daarvoor gearrangeerd in overleg tussen Bosnische leiders en Istanbul.

Volgens de traditionele theorie, die tot de eerste wereldoorlog algemeen aanvaard was, bekeerde de christelijke sekte van de Bogomielen zich massaal tot de islam. Deze massa-bekering zou zijn ingegeven door de verwantschap tussen de ethische leer van deze sekte en de islamitische wet. Bovendien zou de Rooms-katholieke kerk de Bosnische koning tot vervolging van de Bogomielen hebben aangezet, waardoor de "kettters" eerder geneigd waren de godsdienst van de Turkse veroveraars te aanvaarden.

Deze theorie is echter omstreden. Volgens tegenstanders van de "Bogomielen-theorie" is het allereerst dubieus of de "kerk van Bosnië" inderdaad tot de Bogomielen gerekend moet worden. Bovendien is er geen bewijs, dat deze "kerk van Bosnië" in de tijd van de Turkse verovering nog veel aanhangers had. Zij stellen dat de bekeerlingen tot islam uit de alle toenmalige bevolkingsgroepen in Bosnië kwamen. Daarnaast moet de immigratie van moslims uit andere delen van het Osmaanse rijk niet worden onderschat. Deze immigranten namen de plaatselijk gebruikte en de Servo-Kroatische taal over, maar hielden vast aan hun islamitische godsdienst.

Tegenwoordig wordt daarom de islamisering van Bosnië meestal gezien als een complex en geleidelijk proces, waarin

verschillende factoren hebben samengewerkt.

Bosnië onder de Osmanen (1463-1878)

Onder de Osmanen maakten de Bosnische steden een sterke groei- en bloeiperiode door. Deze steden ontstonden niet alleen rond de politieke en militaire centra van de Osmaanse heersers, maar ook rond de centra voor mijnbouw, die na de akkerbouw de tweede plaats innam in de Bosnische economie. De steden kregen een belangrijke impuls van de Turkse leerbewerking, wapen- en goudsmederij en andere ambachten. In de eerste eeuwen van Osmaans bestuur maakten de gilden een snelle ontwikkeling door. Ook de handel groeide, niet alleen met andere steden in het Osmaanse rijk, maar ook - via de havens van Dubrovnik en Split - met Italiaanse steden.

In de steden werden talrijke moskeeën en islamitische scholen gesticht die bijdroegen aan de verspreiding van de sunnitische islam. Na verloop van tijd was een overweldigende meerderheid van de stadsbevolking islamitisch. Op het platteland bleven de katholieke Kroaten en de orthodoxe Serviërs sterk vertegenwoordigd. De Osmaanse regering erkende de Servische orthodoxe kerk en ook de katholieke kerk kreeg bepaalde privileges. Onder de plattelandsbewoners die zich tot de islam hadden bekeerd, leefden voor-islamitische religieuze gebruiken voort, zodat hun godsdienst syncretistische trekken had.

Naast de rechtstreeks door de sultan aangestelde gouverneurs was er een invloedrijke groep grootgrondbezitters: autochtone, Slavischspreekende moslims, die de titel "agha" of "beg" voerden. Zij heersten over grote groepen horigen, voornamelijk christenen, maar ook een aantal moslims. De vrije boeren, tenslotte, waren overwegend moslims. De tegenstel-

lingen tussen deze twee klassen onder de boerenbevolking groeiden in de 15e en 16e eeuw, doordat de christelijke hori- gen sterker dan de islamitische vrije boe- ren werden getroffen door belastingverhogingen en andere maatregelen van de Osmaanse gouverneurs.

Als vooruitgeschoven post van het Os- maanse Rijk was Bosnië direct betrok- ken bij de oorlogen die de Osmanen voerden met Venetië, Oostenrijk en Hongarije. Tijdens deze oorlogen kwam het regelmatig voor dat de christelijk bevolking, m.n. de katholieken, Bosnië verlieten om zich aan te sluiten bij de westerse legioenen. Omgekeerd vestig- den zich in Bosnië moslimse vluchtelingen uit gebieden die door de westerse mogendheden op de Osmanen waren veroverd, zoals Slovenië, Kroatië, Hon- garije. Deze oorlogen, en de daardoor veroorzaakte migratiebewegingen, leid- den tot een verscherping van de tegen- stellingen tussen moslims en christenen in Bosnië.

De verzwakking van de Osmaanse macht op de Balkan ging door in de 18e en 19e eeuw, die tevens werden geken- merkt door opstanden van de bevolking. In 1878 werd tijdens het congres van Berlijn besloten Bosnië-Herzegowina onder het mandaat van Oostenrijk- Hongarije te stellen. Daarmee kwam de- finitief een einde aan het Osmaanse be- stuur over de regio.

Onder de Osmanen had Bosnië een dui- delijk islamitisch stempel opgedrukt ge- kregen. Dit blijkt niet alleen uit de mos- keeën, die overal in het land in Turkse stijl gebouwd waren, maar ook uit het onderwijssysteem met zijn "mektebs", "medreses" en "rushdiyyes". De mekteb, doorgaans in de onmiddellijke nabijheid van een moskee, was de plaats voor ba- sisonderricht in het Arabische schrift en het lezen van de Koran en de beginselen van de islam. De medrese was het insti-

tuut voor middelbaar en hoger theolo- gisch onderwijs. De rushdiyye was een nieuw type school, dat vanaf de negen- tiende eeuw in diverse steden van het Osmaanse rijk werden gesticht en had- den meer moderne vakken in hun on- derwijsaanbod dan de medreses. Aan het einde van het Osmaanse bestuur waren er in Bosnië 917 mektebs, 43 medreses en 28 rushdiyyes. Het was overigens niet ongebruikelijk dat talentvolle studenten doorleerden in een van de hogere islami- tische scholen in Istanbul. Diverse be- kende theologen in het Osmaanse Rijk waren van Bosnische afkomst, zoals de Abdallah Abdi ibn Muhammad al- Bosnevi (gest. 1644 in Konya). Hij was een sufi van de Bayrami-orde en de schrijver van een beroemd commentaar op het werk faus al-hikam van de mysti- cus Ibn al-Arabi.

Mystieke genootschappen speelden ook een belangrijke rol in Bosnië zelf. In de eerste periode van het Osmaanse bestuur werden vele Bosniërs door toedoen van islamitische mystici voor de islam ge- wonnen. In de volksdichtkunst leefthun optreden voort. Naast de normatieve is- lam, die in de medreses werd onderwe- zen, bleef ook de mystiek een constante invloed in de Bosnische islam. Toch werd pas kort voor de ondergang van het Osmaanse bestuur in het gebied het eer- ste islamitische klooster gesticht.

In de regel werden de moskeeën, scholen en andere islamitische instituten in stand gehouden door het "waqf"-systeem. Dit hield in, dat een onroerend goed door de eigenaar werd afgestaan t.b.v. een goed doel. Dit kon bijvoorbeeld een stuk ak- kerland zijn, waarvoor bij akte werd ge- regeld dat de opbrengst (na betaling van de loonkosten en andere uitgaven) ten goede zou komen aan een bepaalde mos- kee. Dit systeem, dat overal in de islami- tische wereld een belangrijke vorm van financiering van sociale en religieuze ac- tiviteiten was, droeg ook in Bosnië bij tot

de instandhouding van islamitische instituten.

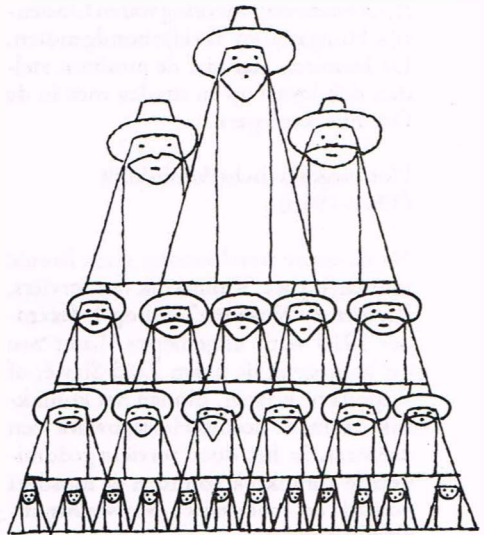
De Oostenrijks-Hongaarse periode (1878-1918)

De grenzen van het Oostenrijks-Hongaarse mandaatgebied waren dezelfde als de latere Joegoslavische deelstaat Bosnië-Herzegowina. Hoewel de Osmaanse machthebbers zich uit deze streek hadden teruggetrokken, konden de Oostenrijks-Hongaarse legers het gebied allerminst zonder slag of stoot binnentrekken. Herzegovina werd zonder veel problemen in één week ingenomen, maar in Bosnië stuitte de Oostenrijks-Hongaarse commandant op fel verzet onder de bevolking. Ondanks keiharde maatregelen had men vier maanden nodig om het gebied onder controle te krijgen. Het verzet kwam m.n. uit de lagere klassen onder de Bosnische moslims. Terwijl de oude islamitische elite na het vertrek van de Turkse legers de kat uit de boom keek, zagen de rebellen de nieuwe machthebbers als vreemde overheersers. Zij riepen het volk op te vechten en stelden in Sarajevo een volksregering aan. Nadat het verzet de kop in was gedrukt vertrokken zo'n 300.000 moslims, zowel Turken als Bosniërs, naar Turkije. Ook later zouden in perioden van crisis groepen Bosnische moslims uitwijken naar Turkije. Dit gebeurde bijvoorbeeld na de beide wereldoorlogen. In 1895 waren er nog een kleine 550.000 moslims in Bosnië. Op een totale bevolking van 1.591.000 was dat 35%. Zij woonden verspreid over het hele gebied, met concentraties in het noordwesten, zuidoosten en rond Sarajevo.

De nieuwe Oostenrijks-Hongaarse bestuurders lieten de islamitische scholen intact, en stelden het onderwijs van de mekteb zelfs verplicht voor islamitische kinderen. Daarnaast stichtten zij echter

vanaf het middelbare niveau nieuwe staatsscholen, waar voor moslimse kinderen religieus onderwijs tot de verplichte vakken behoorden, maar ook de diverse "wereldse" vakken die op Europese scholen werden onderwezen. Op die manier droegen creëerden zij een verwesterste islamitische middenklasse. De oude medreses bleven functioneren als opleidingsinstituten voor lagere religieuze functionarissen. In 1887 werd in Sarajevo een nieuwe Sjaria-school gesticht voor de opleiding van islamitische rechtsgeleerden, die in de toekomst zouden moeten functioneren in de sjaria-gerechtshoven. Ook het waqf-systeem werd intact gelaten, onder de verantwoordelijkheid van een eigen bestuursorgaan.

In 1882 schiep de regering het ambt van "re'is al-oelama", de hoogste religieuze gezagdrager voor de moslims, die door een raad van religieuze geleerden werd bijgestaan. Zo werd een hiërarchische kerkstructuur geschapen, vergelijkbaar

...zo werd een hiërarchische kerkstructuur geschapen.

met die van de katholieke of orthodoxe kerk. Al met al streefde de Oostenrijks-Hongaarse regering naar een zekere culturele autonomie voor de diverse bevolkingsgroepen in Bosnië, inclusief de moslims. De structuren die daarvoor werden gecreëerd of overgenomen, hadden echter wel het doel deze bevolkingsgroepen onder controle te houden. De centralisatie van het religieuze gezag onder de reï's al-oelama riep enige weerstand op. In 1900 werd in een conceptreglement voor de islamitische gemeenschap voorgesteld de sultan in Istanbul zeggenschap te geven in de geestelijke aangelegenheden van de moslims in Bosnië, maar dit voorstel werd door de Oostenrijks-Hongaarse regering afgewezen. Toen de mufti van Mostar daarop voor overleg naar Istanbul afreisde werd hem de terugkeer naar Bosnië-Herzegowina verboden.

In 1909 werd het bestuur over de religieuze zaken van de moslims verder uitgewerkt en vastgelegd in een officieel statuut.

In de eerste wereldoorlog waren Oostenrijk-Hongarije en Turkije bondgenoten. De Bosniërs, inclusief de moslims, stelden zich loyaal op en streden mee in de Oostenrijkse legers.

Het Joegoslavische koninkrijk (1918-1945)

Na de eerste wereldoorlog sloot Bosnië zich aan bij het "Koninkrijk van Serviërs, Kroaten en Slovenen", dat op 1 december 1918 werd uitgeroepen. Later zou dit koninkrijk de naam Zuid-Slavië, of Joegoslavië krijgen. Binnen het koninkrijk vormde Bosnië-Herzegowina een deelstaat. In het door Serviërs gedomineerde koninkrijk vormden de moslims politiek en economisch een weinig invloedrijke groep.

In 1931 was het aantal moslims in Joegoslavië 1.561.000. De meesten daarvan

waren Bosniërs. De overige moslims waren Albanen (482.000), Turken (133.000) en Zigeuners (38.000).

De moslims hadden een eigen politieke partij, de "Joegoslavische Muslimorganisatie", die in de deelstaat Bosnië de grootste partij was. Op federaal niveau had deze partij echter niet veel macht, al kon hij soms fungeren als derde kracht naast de Servische en Kroatische partijen. In 1935 ging de Joegoslavische Muslimorganisatie op in de Joegoslavische Radicale Gemeenschap. De politieke positie van de Bosnische moslims leek verder te worden verzwakt toen de Servische regeringsleider en de Kroatische oppositieleider in 1939 overeenkwamen Bosnië te verdelen tussen Servië en Kroatië.

De economische positie van het moslimse bevolkingsdeel werd verzwakt door landhervormingen die in het nadeel werkten van grondbezitters. Als erfenis van de Osmaanse tijd was een groot deel van de grond nog in handen van islamitische grondbezitters en boeren. Door onteigeningen tegen geringe schadevergoedingen raakten velen hun bron van inkomsten kwijt.

Terwijl de politieke en economische positie van de moslims verzwakt werd, bleef de organisatie van het religieuze leven in grote lijnen gehandhaafd. Het bovengenoemde statuut uit 1909 bleef tot 1930 van kracht. Sterker nog, de werking van dit statuut werd door de nieuwe grondwet van 1921 uitgebreid naar de andere moslims in Joegoslavië, zoals de moslimse Macedoniërs en de Albanese bewoners van Kosovo. Voor Servië, Montenegro en Macedonië werd een apart bestuursapparaat voor islamitische zaken in het leven geroepen.

Krachtens een nieuwe wet m.b.t. de islamitische religieuze zaken in 1930 werden deze bestuursapparaten gecentraliseerd, aangezien alle islamitische

gemeenschappen onder het gezag van de re'is al-oelama werden geplaatst. De residentie van deze hoogwaardigheidsbekleder was al verplaatst van Sarajevo naar Belgrado. Onder zijn toezicht fungeerden twee religieuze raden en twee besturen over de waqfs, in resp. Sarajevo en Skopje. Op regionaal niveau fungeerden de muftis (negen in totaal) als de geestelijke leiders. Tenslotte waren er de plaatselijke waqf-besturen, de islamitische rechters en de plaatselijke islamitische raden. De invloed van de overheid op deze religieuze hiërarchie blijkt uit het feit dat de meeste van de functionarissen door de regering werden aangesteld en gesalarieerd. De sjaria-gerechtshoven bleven in functie. Zoals in vele islamitische landen hadden deze alleen bevoegdheden op het terrein van het privaatrecht: huwelijk, scheiding, erfrecht, e.d.

Een nieuwe wet in 1936 bracht geen ingrijpende wijzigingen op het hoogste niveau van de islamitische organisatiestructuur. Wel verdwenen de regionale muftis. De re'is al-oelama verhuisde weer terug naar Sarajevo.

Zoals de achtereenvolgende Joegoslavische regeringen de organisatie van de islamitische gemeenschap uit Oostenrijks-Hongaarse tijd in grote lijnen intact lieten, handhaafden zij ook de opleiding van islamitische theologen en rechtsgeleerden. Een nieuwe middelbare sjaria-school werd gesticht in Sarajevo. De hogere sjaria-school in deze stad ging in de jaren dertig op in een Hogeschool voor Sjaria en Islamitische Theologie. De positie van de mektebs werd echter verzwakt, doordat alleen de staatscholen voor basisonderwijs werden erkend. Weliswaar fungeerden de mektebs in de praktijk nog geruime tijd als alternatief voor het staatsonderwijs, vanwege de beperkte capaciteit van de staatscholen. Enkele honderden mektebs werkten met de staat samen en namen steeds meer

"wereldse vakken" in hun onderwijsaanbod op. De mektebs van het traditionele type werden echter gedegradeerd tot instellingen voor koranonderwijs buiten de reguliere schooltijden.

De tweede wereldoorlog

In april 1941 werd Joegoslavië door de As-mogendheden overvallen. In overeenstemming met de belangen van de bezetters werd de "Onafhankelijke Staat Kroatië" gesticht, waarbij ook Bosnië-herzegowina werd ingelijfd. In deze door katholieke Kroaten gedomineerde staat werden Serviërs, Joden en Zigeuners buiten de wet geplaatst en iedere oppositie met ijzeren vuist de kop ingedrukt. Het kwam tot massale gedwongen bekeering van orthodoxen tot de katholieke kerk.

De moslims hielden hun rechten en werden zelfs -naast de katholieken- tot staatsdragend volksdeel verklaard. De Kroatische regering deed zijn best om de sympathie van de moslims te winnen, onder meer door de bouw van een grote moskee in Zagreb.

De Servische partizanen beschouwden de moslims als collaborateurs met de fascistische overheid, en mikten met hun terreuraanslagen ook op moslimse doelen. Zo raakten de moslims betrokken bij de bloedige strijd zich tijdens de tweede Wereldoorlog afspeelde.

Bosnische moslims onder socialistische bestuur (1945-1990)

De periode direct na de tweede wereldoorlog was voor de verschillende godsdienstige groepen in Joegoslavië een tijd van grote beproevingen. Dit was allereerst het gevolg van de nasleep van de oorlog. Talrijke personen werden als collaborateur terechtgesteld of gevangen gezet. Een andere factor waardoor de religieuze vrijheid werd ingeperkt was de

politiek van de nieuwe communistische regering van maarschalk Tito, die zich tot 1948 op de Sovjet-Unie oriënteerde. Er waaide een stevige atheïstische wind door de politiek en de religieuze elementen werd in het politieke en culturele leven naar de achtergrond gedrongen. Weliswaar garandeerde de grondwet van 1947 vrijheid van godsdienst, maar in het kader van een politiek van de religie naar de privé-sfeer werden talrijke beperkende maatregelen getroffen. Hiertoe behoorden o.m. de opheffing van de hogere islamitische scholen en de ontbinding van de islamitische dagbladen en een tijdschrift, en de opheffing van islamitische verenigingen. In 1952 werden de derwisj-kloosters in Bosnië-Herzegowina ontbonden. In de andere deelstaten mochten ze blijven.

Van verstrekking betekenis was ook de bijna volledige ontbinding van de waqfs, waardoor de stabiele financieringsbron voor religieuze gebouwen en activiteiten wegviel. De schadevergoedingen die de staat betaalde voor in beslag genomen goederen, was veelal zeer gering. Het loon voor de imams moest voortaan in de meeste gevallen worden opgebracht door de islamitische gemeenschappen zelf.

Deze maatregel leidde tot grote onrust, die slechts door bikkelhard optreden van de overheid kon worden gesmoord. Diverse moslimse rebellen werden tot dwangarbeid of de doodstraf veroordeeld. Zoals na de Oostenrijks-Hongaarse invasie het geval was geweest, vertrokken ook nu weer grote aantallen moslims naar Turkije.

Een laatste vorm van ingrijpen van de staat in het religieuze en sociale leven van de moslims was een verbod op het dragen van sluiers door vrouwen, die eerst in Bosnië, later ook in de andere deelstaten van kracht werd. Tegen deze maatregel rees voorzover bekend geen verzet. Al in een eerder stadium was onder invloed

van een modernistische stroming in de Bosnische islam het dragen van traditionele hoofdbedekking sterk afgenomen. Hoewel de regering Tito het religieuze leven van de moslims sterk aan banden legde, bleef het bestuur over de religieuze aangelegenheden in gewijzigde vorm bestaan. Zo werd het ambt van re'is al-oelama als hoogste geestelijke leider van de moslims in Joegoslavië gehandhaafd, al werd de bekleeder van dit ambt vervangen. Er kwam een nieuwe indeling in districten, parallel aan de indeling van het staatsapparaat. Voor alle vier deelstaten met een aanzienlijke moslimse bevolking (Bosnië-Herzegowina, Servië, Macedonië en Montenegro) werd een bestuursapparaat voor godsdienstzaken opgezet. De staat droeg bij in het onderhoud van geestelijken.

In de loop van de jaren zestig versoepelde de houding van de staat tegenover de islam, mede als gevolg van de contacten die Tito met islamitische staten onderhield in het kader van de Organisatie van Ongebonden Landen. Het prestige van de re'is al-oelama werd verhoogd doordat islamitische regeringsleiders (Soekarno, Nasser) hem bezochten. Het aantal pelgrims dat naar Mekka mocht voor de bedevaart, nam geleidelijk toe, evenals het aantal theologiestudenten dat in het buitenland mocht studeren. In 1962 werden de islamitische hoogtijdagen officieel erkend. De mogelijkheden voor opleiding van islamitische theologen werden geleidelijk weer verruimd, onder meer door de heropening van een medrese in Sarajevo in 1970 en de stichting van een nieuwe Islamitische Theologische Faculteit in 1977. Andere islamitisch theologische opleidingen bevinden zich in Pristina (voor Albanen) en Skopje (voor Macedoniërs en Turken).

De veranderingen in de cultuurpolitiek van de Joegoslavische overheid worden

weerspiegeld in de religieuze leven van de moslims in Bosnië. In de jaren vijftig leidde het anti-religieuze beleid tot een verlies aan religieus identiteitsbesef onder de jongere generatie. In de jaren zestig is er evenwel een langzaam groeiende religieuze vernieuwing te bespeuren.

Het opbloeiende religieuze leven van de moslims in Bosnië uit zich bijvoorbeeld in de herbouw van de vele moskeeën, die door het oorlogsgeweld van de jaren veertig of door aardbevingen verwoest waren. In 1945 waren er 817 islamitische gebedshuizen in Bosnië-Herzegowina. In 1960 was dit aantal gegroeid tot 969 en in 1976 waren er 1661. De moskeeën werden uit de eigen bijdragen van de moslims gefinancierd. Ook buiten Bosnië werden door Bosniërs moskeeën gebouwd, zoals het islamitische centrum in de Kroatische hoofdstad Zagreb, die in 1987 werd geopend.

In 1967 kregen de moslims in Joegoslavië officieel de status van "volk". Tot die tijd werden de Bosnische moslims geacht Serviër of Kroaat te zijn. Sinds 1967 bestaan er dus "moslims in etnische of nationale zin". Hierdoor is de verwarrende situatie ontstaan, dat de groep "Moslims" maar gedeeltelijk samenvalt met de groep aanhangers van de islam: Albanese moslims vallen er niet onder. Bij de volkstelling in 1981 waren er ruim 2 miljoen etnische Moslims in Joegoslavië, waarvan ruim 1,6 miljoen in Bosnië-Herzegowina. In deze deelstaat vormden zij 40% van de bevolking. Ook onder de overige 60% van de Bosniërs zijn aanhangers van de islam te vinden, vooral onder de groep die niet geregistreerd staat als lid van een etnische groep, maar eenvoudigweg als "Joegoslaaf".

De erkenning als apart "volk" heeft een nieuw islamitisch zelfbewustzijn aangemoedigd, waarin religieuze en nationalistische elementen soms moeilijk van

elkaar zijn te onderscheiden. Enerzijds waren er niet erg religieus georiënteerde leiders, anderzijds waren er moslims die tijdens studie in het Midden-Oosten onder de invloed van fundamentalistische bewegingen waren geraakt. In 1983 werden 12 moslims voor "Moslim-nationalisme" en "fundamentalisme" tot gevangenisstraffen veroordeeld, in een kennelijke poging van de regering om opbloei van islamisme te ontmoedigen. Door veel Serviërs, onder wie sterke anti-Turkse en anti-islamitische sentimenten leven, worden de moslims nog steeds gewantrouwd als handlangers van de vroegere Turkse overheersers.

Burgeroorlog

Het einde van het communistische tijdperk in Oost-Europa leidde tot het uiteenvallen van Joegoslavië. Slovenië, Kroatië en ook Bosnië-Herzegowina stevenden in rap tempo af op de onafhankelijkheid. In Bosnië-Herzegowina won de Partij van Democratische Actie de verkiezingen van 1990. Deze partij streeft naar een door de islam geïnspireerd ethisch reveil. Door deze verkiezingsoverwinning werd de moslimleider Izetbegovic president van Bosnië. De gewijzigde machtsverhoudingen in de nieuwe republiek hebben tot grote onrust geleid onder de Servische leiders in Bosnië en in Belgrado, met de inmiddels genoegzaam bekende gevolgen.

In februari 1992 schreef de Bosnische moslim Smail Balic:

"Bosnië lijkt op het moment dat ik dit schrijf op een wapendepot. De uit Slovenië en Kroatië teruggetrokken legeronderdelen zijn grotendeels in deze republiek geconcentreerd. De Servische bevolking - zij vormt 32% van alle inwoners van Bosnië - is in tegenstelling tot de Moslims en de bosnische Kroaten bewapend. Velerlei bedreigingen, zelfs

die van genocide, angst en armoede bedrukken de bevolking. Diepgeworteld is vooral de angst voor militante, in een mythologische voorstellingswereld en een nationalistische roes gevangen Servische randgroepen op het platteland en hun leiders (...) Men hoopt op een spoedige bevrijding van de Servische humane en democratische krachten uit de huidige ultra-nationalistische beklemming, opdat er snel een einde kan komen aan het traumatische klimaat. Bij uitbreiding van de oorlog naar Bosnië moet nog erger worden gevreesd."

Een jaar later blijkt zijn angst alleszins gegronnd te zijn geweest.

Literatuur

Bij deze bijdrage is gebruik gemaakt van de volgende publikaties:

- S.Balic, *Das unbekannte Bosnien; Europas Brücke zur islamischen Welt*. Köln 1992.
- "Bosna", *Encyclopaedia of Islam*², Vol.I, p.1261-1275, Leiden 1961.
- G.Duijzings, "Zo groen als een meloen, maar rood van binnen; islam op de Balkan", *Macht, mobilisatie en moskee; de diversiteit van de islam*. Th.sunier & J. Termeulen (Eds.). Baarn 1991.
- V.Murvar, *Nation and Religion in Central Europe and the Western Balkans - The Muslims in Bosna, Hercegovina and Sandzak: a Sociological Analysis*. Wisconsin 1989.
- B.Spuler, "Die Lage der Muslime in Jugoslawien". *Die Welt des islams*. 26 (1986), pp.124-140.
- R.Weekes (Ed.). *A World Ethnographic Survey*, London 1978.

KERKELIJKE VREDESMISSIES IN OOST-EUROPA

Wanneer de kanonnen spreken verstommen de meeste dialogen. Toch hebben de kerken in Europa, maar ook wereldwijd, telkens weer geprobeerd door gebeden, gesprekken, boodschappen, delegaties de vrede te herstellen en de strijdende partijen tot redelijkheid te brengen. Zowel het Vaticaan als ook de Wereldraad van Kerken hebben hieraan deelgenomen. Zo heeft het Central Committee van de Wereldraad tijdens haar laatste vergadering in Augustus 1992 zeer veel aandacht besteed aan het conflict in ex-Joegoslavië. In December 1992 vonden in Genève twee consultaties plaats tijdens welke met moslim deelnemers gestudeerd werd op de vraag hoe men in gebieden van spanning samen naar oplossingen kan worden gezocht. Daarbij kwamen ook de klachten van christenen aan de orde over de volledige invoering van de sjarie' a, de islamitische wet, in sommige landen met een moslim meerderheid. In deze korte bijdrage zal geen volledig overzicht van de vredesmissies worden gegeven maar enkele belangrijke pogingen zullen worden vermeld. Vanuit de redactieformule van Begrip zal met name de relatie tussen moslims en christenen ter sprake gebracht worden. Enkele landen in Oost-Europa zullen de revue passeren.

Bulgarije

Toen ik in april 1985 voor de K.E.K. in Sofia was zat de grote moskee dichtgespijkerd, naar men zei vanwege herstelwerkzaamheden, maar in feite omdat het communistisch regime hard bezig was een programma van gedwongen assimilatie van etnisch Turken door te voeren. Alle 900.000 in het land woonach-

tige moslims zouden voortaan een echte Bulgaarse dwz Slavisch naam moeten dragen. Turkse namen moesten verdwijnen. Dit leidde tot onlusten, waarbij doden vielen. Enkele diplomaten spraken van culturele genocide. Tijdens het hoogtepunt van de conflicten weken 300.000 moslims uit naar Turkije. Toen het roer in Sofia omging keerden velen van hen terug. Intussen heeft de regering met steun van het Centre for the Study of Islam and Christian Muslim Relations in Birmingham een studiecentrum opgericht om de relaties te bevorderen en het vertrouwen te herstellen. Opvallende hierbij is dat de Orthodoxe kerk buiten het conflict bleef. Ze nam het ook niet op voor de bedreigde moslims. Een hoogleraar in Sofia zei mij: Wij zijn nog niet vergeten dat we eeuwenlang onder Turken hebben gezucht." Men heeft er blijkbaar een ernstig trauma aan overgehouden! Nu sommige bisschoppen er wel iets aan zouden willen doen, wordt de kerk verdeeld door een schisma. In November 1990 zou de Conferentie van Europese Kerken (=KEK) een delegatie naar Bulgarije zenden, maar de uitnodiging werd op het laatste moment door de leiding van de orthodoxe kerk afgezegd. Onze reis ging niet door.

Ex-Joegoslavië

Tijdens de Xe assemblee van de Conferentie van Europese Kerken van 1-10 september 1992 in Praag hebben de deelnemers en afgevaardigden zich zeer intensief met de burgeroorlog in dit land bezig gehouden. Er waren drie publieke hearings, waaraan Serven, Kroaten, Orthodoxen en Katholieken en ook een moslim vrouwelijke arts deel-

Misdaad uit naam der religie...

namen. Met name de getuigenissen van deze arts uit Sarajevo Sanja Krnic en Pater Marko Orsolic OFM maakten indruk. De Nederlandse afgevaardigden hadden mij aangewezen over deze zaak het woord te voeren. Naar aanleiding van mijn vragen verklaarde een Servische bisschop dat hij de ethnische zuiveringen veroordeelde. Op voorstel van Dr. Rusterholz uit Zwitserland werd besloten een zeer indringende kritische brief te schrijven aan alle partijen. Aan de assemblee waren bezoeken van delegaties aan Joegoslavië voorafgegaan, waarin ook moslims zaten. In Genève hebben Rooms-Katholieke, Orthodoxe en Moslim geestelijke leiders samen opgeroepen tot vrede. De K.E.K. en de C.C.É.E. (= Raad van Rooms Katholieke Bisschoppenconferenties in Europa) hadden hen uitgenodigd naar Zwitserland te komen. Maar al die goede bedoelde pogingen mochten niet baten. Het moorden gaat verder zoals de Frankfurter Allgemeine in een hoofdartikel

schreef. Op 14 december 1992 gaven de Wereldraad van Kerken en de K.E.K. samen een duidelijke en krachtige verklaring uit. Daarin staat onder meer dat "misdaad in naam van de religie, de grootste misdaad tegen de religie is". Nog enkele citaten: "We kunnen niet tolereren dat het huidige conflict bij voortduur volken verdeelt langs confessionele lijnen. We kunnen niet accepteren dat religieus gevoed nationalisme zich uit in overheersingen geweld tegenover andere ethnische groepen."... Deze oorlog wordt niet gevoerd namens een "Christelijk Europa" tegen de Islam."

Tot zover de citaten. Maar die "islam" dimensie is natuurlijk wel aanwezig. Ook voordat Joegoslavië uitéén brak zagen sommigen de spanning toenemen. Ik herinner me hoe de R.K. bisschop wijlen Mgr. Timislav Jablanovic uit Sarajevo tijdens de Islam conferentie van de K.E.K. in St. Pölten in maart 1984 nadrukkelijk verklaarde dat de mooie door

de staat verbreide verhalen over goede verhoudingen tussen Moslims en Christenen in zijn land niet klopten. Aan een artikel uit 1986 van Prof. Berthold Spuler uit Hamburg, een groot, kritisch kenner van de moslim geschiedenis, in "Die Welt des Islams" over "Die Lage der Muslime in Jugoslawien" (p.124-140) ontleen ik het volgende. Toen Oostenrijk dit gebied veroverde in 1878 deze oude ottomaanse provincie binnendrong trokken tot 1910 300.000 mensen naar Turkije. Ze wilden niet onder christelijke heerschappij leven. Na de eerste wereldoorlog trokken tot 1923 nog eens ruim 100.000 moslims weg uit dit gebied. Tijdens de tweede wereldoorlog werden 148.000 moslims het slachtoffer van Servische partizanen. Volgens moslims zelfs waren dat er 915.000. Tussen 1946 en 1961 trokken nog eens bijna 160.000 moslims naar Turkije. Moslims hadden evenals andere gelovigen te lijden onder het communistisch regime. De islam kwam geheel onder regeringsbestuur, met een ra'is al-'Ulama, een leider der geleerden. Maar in de nadagen van Tito kregen ze iets meer vrijheid. In 1977 werd de theologische faculteit in Sarajevo heropend. Tijdens een bezoek aan Zagreb hoorde ik een communistisch partijleider verklaren dat met name de Rooms-Katholieken en Moslims politiek maar moeilijk onder controle te houden waren. De laatsten zouden steun krijgen van Qaddafi. Men hoorde deze geluiden nog steeds uit Belgrado.

Armenië en Azerbadzjan

Van 27 November tot 9 December heeft een oecumenische delegatie Azerbadzjan en Armenië bezocht. Iedereen is bekend met welke traumatische ervaringen vele Armeniërs na enkele generaties nog rond lopen als het om de nadagen van het Ottomaanse rijk en de Jong

Turkse beweging gaat. Spanningen tussen Turken en Armeniërs zijn nog levensgroot aanwezig. Ze schijnen onoplosbaar. De twisten in het gebied van Azerbadzjan gingen in de eerste plaats om olie. De grensverdeling onder Stalin bracht evenwel een Armeense enclave binnen Azerbadzjan : Nagorno Karabagh dat door beide ex-Sovjet staten wordt betwist. Reeds in 1988 en 1991 gingen delegaties van de K.E.K. en de Wereldraad naar dit gebied. De Armeense Apostolische Kerk is namelijk lid van beide organisaties. De delegatie bezocht beide staten, ondanks het feit dat de grenzen dicht waren. Ze kregen alle medewerking. Ze bezochten de fronten en de militaire hospitalen aan beide kanten. Ook waren ze op bezoek bij vluchtelingen (700.000, bijna gelijkelijk verdeeld over beide kanten. Ik citeer uit het reisverslag: " Ook (net als Azeris J.S.) Armeniërs stelden heel nadrukkelijk dat deze oorlog over fundamentele sociale, economische en politieke mensenrechten ging, niet over religie. Dat vereiste een politieke oplossing." Maar de vrees zat aan beide kanten net onder de oppervlakte, volgens deze delegatie, dat religie een steeds grotere motiverende factor gaat worden. Van Kerken wordt met name humanitaire hulp verwacht. Oost Europa zit vol conflicten en spanninghaarden. Ze zijn niet eens allemaal besproken in deze korte bijdrage. Men zou ook nog kunnen denken aan de verdeling van Cyprus, nu al weer bijna twintig jaar en de spanningen in Thracië. Kerken kunnen soms een bijdrage leveren aan het verminderen van de spanning onder meer door het afbreken van vijandbeelden.

Jan Slomp

Vrijwilligers helpen moslims uit Bosnië

Onlangs kwamen in de bibliotheek te St. Michielsgestel enkele vrijwilligers bijeen om zich te bezinnen op de aanwezigheid van moslims uit het voormalige Joegoslavië. De deelnemers, afkomstig uit diverse plaatselijke organisaties, waren bijeengeroepen door initiatiefnemer Dhr. Driessen. Samen spraken zij over wat ze zouden kunnen doen om het verblijf van de moslims in het opvangcentrum in Den Bosch te kunnen veraangename-
nen.

Daarnaast was er van uit het bureau "Relatie-Opbouw Moslims-Christenen" gezorgd voor inleidende informatie over de islam. De vrijwilligers zijn onder meer actief bij de opvang. Zo werden onder meer de diensten van "tafel-tje-dek-tje" aan het opvangcentrum aangeboden, zodat ouderen enkele keren per week niet zelf hoeven koken.

Moslimpartij: een eendagsvlug

De media sprongen er bovenop toen de Utrechtse moslim Van Boom op 10 februari aankondigde een islamitische politieke partij te gaan oprichten. Voorpagina-nieuws was het voor het Utrechts Nieuwsblad, andere dagbladen wijdden halve pagina's aan het initiatief, kamerleden werden om hun mening gevraagd. Al spoedig bleek dat het niet om een breed vanuit de islamitische gemeenschappen gedragen initiatief ging. Leiders van gevestigde islamitische organisaties gaven te kennen er niets vanaf te weten, en ook weinig heil te zien in een aparte splinterpartij voor de moslims.

De verwachting van Van Boom dat de jongste loot aan de Nederlandse politieke stam zou kunnen uitgroeien tot een partij met vijf kamerzetels was dan ook nogal utopisch.

Enkele onzorgvuldige uitspraken, door

enkele kranten meteen sterk uitvergroet, gaven bovendien een scheef beeld van de bedoelingen van de oprichters. De nieuwe partij zou streven naar opheffing van de scheiding van kerk en staat en toepassing van de islamitische wet. Wat men in feite bedoelde, zo bleek later, was dat de moslims vaak ten onrechte buiten allerlei subsidies werden gehouden met een beroep op de scheiding van kerken staat. Het was geenszins de bedoeling aan de Nederlandse rechtsorde te tornen. De opmerking over de islamitische wet hield in, dat Van Boom pleitte voor een hardere aanpak van criminele moslimjongeren, een pleidooi dat niet veel verschilt van de manier waarop andere politieke partijen tegenwoordig dit probleem te lijf willen gaan. Andere uitlatingen van de nieuwbakken partijvoorzitter waren, dat de grenzen zouden moeten worden gesloten voor economische vluchtelingen.

De combinatie van ongenueanceerde uitlatingen en verdraaiing van die uitspraken in de pers leidden tot een vroegtijdig einde van het initiatief. De mede-oprichter Hamza Zaid was ontstemd over de wijze waarop de voorzitter de publiciteit had gezocht en was geschrokken van de inhoud van diens uitspraken. Hij trok zich terug uit het kandidaatsbestuur.

Wat in de media geheel onbelicht is gebleven, is het feit dat er in de Amsterdamse Bijlmer al enige jaren geleden een politieke partij op islamitische grondslag werd opgericht: de Moesliem Democratische Partij. Deze hoopt aan de eerstvolgende deelraadsverkiezingen mee te doen.

Campagne Nederlandse Moslimraad tegen eenzijdige berichtgeving over islam

Op 19 februari wendde de Nederlandse

Moslimraad - een landelijk orgaan waarin tien moslimorganisaties samenwerken - zich tot de pers om aandacht te vragen voor de overwegend negatieve berichtgeving over de islam, waardoor ook vijandsbeelden tegenover de Nederlandse moslims worden gevoed. Terwijl de NMR de grote waarde van persvrijheid heeft onderstreept, vraagt zij kwetsende uitlatingen zoveel mogelijk te voorkomen. Als eerste stap wordt gevraagd zorgvuldiger met bepaalde termen om te gaan. De NMR schrijft:

- moslim. Woorden als 'mohammedanisme' en 'mohammedaan' zijn fout en beledigend. Juist zijn 'islam' en 'moslim'; dat laatste is te verkiezen boven 'islamiet'.

- islamitisch. Alleen wanneer iets werkelijk gerelateerd is aan de islam (als godsdienst) verdient dat wellicht het bijvoeglijk naamwoord 'islamitisch'. Waar het gaat om de praktijken van moslim kan men spreken van bijvoorbeeld 'moslimlanden', 'moslimorganisaties'.

- fundamentalisme. Het woord 'fundamentalisme' wordt vaak onduidelijk gebruikt, bijvoorbeeld als een synoniem voor fanatiek, extremistisch, militant en soms zelfs - geheel onterecht - voor praktiserend. De voorkeur gaat uit naar duidelijke en goed definieerbare termen.

- Djihad. Het begrip 'dijhad' (jihād, djihaad) wordt in westerse talen meestal vertaald als 'heilige oorlog'. Dit is een misleidende interpretatie die vroeger door westerse oriëntalisten is ingevoerd. Djihad is een veel ruimer religieus concept dat b.v. ook zelfbeheersing en sociale hulpverlening omvat."

Conferentie Nurcu-beweging

Op 30 januari hield de Nurcu-beweging in Rotterdam een conferentie ter nagedachtenis van haar in 1960 overleden stichter Sait Nursi. Deze beweging die in Turkije meer dan een miljoen aanhangers heeft, onderscheidt zich van andere

moslims door de intensieve studie van het werk van de stichter, de Risale-i Nur ofwel de Boodschap van het Licht. Hierin wordt onder meer gepoogd een interpretatie van de islam te geven die in harmonie is met verworvenheden van de westerse natuurwetenschappen. Sait Nursi zag de bestudering van de natuurverschijnselen als een heilige plicht voor moslims, omdat daarmee de grootheid van de Schepper werd geprezen.

Tijdens de bijeenkomst in de Rotterdamse Pauluskerk werd een film over het leven van Sait Nursi vertoond. Vertegenwoordigers van diverse Turkse moslimorganisaties hielden een toespraak, ook personen van buiten de Nurcu-beweging. Wel was het een voornamelijk Turkse aangelegenheid.

Ramadan

Het voorjaar stond voor de moslimgemeenschappen in het teken van de vastenmaand Ramadan. Zoals gebruikelijk trokken in deze periode de moskeeën extra veel bezoekers. Verschillende moskeeverenigingen organiseerden "iftar-maaltijden" - d.w.z. avondmaaltijden om het vasten te verbreken - voor genodigden. De Raad van kerken stuurde evenals voorgaande jaren tegen het einde van de vastenmaand een groet aan de islamitische organisaties in Nederland.

In deze groet schreef zij:

"We willen U groeten vanuit een welgemeende verbondenheid. Wij wensen U een gezegende "Is-al-Fitr" toe. We zijn met U gelukkig dat zoveel moslims dit jaar door te vasten aan hun religieuze verplichtingen hebben voldaan. Zoals U misschien weet, is het de bedoeling dat ook christenen, in Nederland en elders, in deze periode vasten. Net als moslims beleven ook christenen door hun vasten sterker dan gedurende de rest van het jaar de band met God en hun medemens.

Christenen denken bij hun vasten spe-

ciaal aan het lijden van Jezus Christus, en in Hem aan het lijden van mensen overal ter wereld.

Helaas wordt het lijden van mensen vaak door hun medemensen veroorzaakt. We denken bijvoorbeeld aan wat in Bosnië-Herzegowina, Somalië, Soedan en elders gebeurt. Naar onze overtuiging roept God ons op, om ons door actie en gebed voor hen in te zetten.

Voor christenen liggen actie en gebed in elkaars verlengde. Naar wij hebben begrepen, geldt dit ook voor moslims. Voor U heeft het gebed, dat in de nachten van de ramadan is uitgesproken, een bijzondere kracht.

Laten wij samen blijven bidden en werken voor vrede en gerechtigheid".

Plaatselijke werkgroep blaast zichzelf nieuw leven in

Onlangs werd in de "Incom", het ontmoetingscentrum voor buitenlanders in Breda, een cursus rond thema's uit de wereld van de islam afgerond. De cursus was een initiatief van de plaatselijke werkgroep Moslims-Christenen in samenwerking met het RK-bureau "Relatie-Opbouw Moslims-Christenen" in Den Bosch. De werkgroep besloot eerder een aantal activiteiten te organiseren om meer Bredanaars bij het onderwerp, de aanwezigheid van moslims in Breda, te betrekken. Naast de cursus, waaraan 50 cursisten deelnamen, bezochten enkele leden van de werkgroep Bredase moslimgezinnen. In interviews werd hen gevraagd hoe het is om te wonen als moslim in Breda. Men hoopt met het vergaarde materiaal een brochure uit te kunnen geven die in het Bredase verspreid kan worden om zo de Bredanaars wat meer bekend te maken met de leefwereld van hun moslimse stadsgenoten. De Bredase werkgroep Moslims-Christenen ontstond begin jaren tachtig. Na een aantal jaren dreigde de werkgroep dood te bloeien. Met de cursus, de inter-

views en de brochure wil de werkgroep zichzelf nieuw leven inblazen en uitbreiden. Het ziet er naar uit dat het zal lukken! Na afloop van de cursus gaven ruim 15 deelnemers zichzelf op om "door te gaan" en tot daadwerkelijke ontmoetingen met moslims te komen.

Marokkaans-islamitische organisatie in opspraak - vervolg

De controverse rond de Unie van Marokkaanse Moslimorganisaties in Nederland, waarover wij in *Begrip* nr. 111 berichtten, zijn weer in het brandpunt van de aandacht gekomen. Op 29 maart presenteerde Mohammed Rabbæ, directeur van de Nederlands Centrum Buitenlanders, een rapport waarin zijn eerdere beschuldigingen aan het adres van de UMMON nader werden gedocumenteerd en toegelicht. In het verleden werd hem van verschillende zijden verweten dat zijn zware aantijgingen niet hard konden worden gemaakt. Het rapport is een poging om aan deze kritiek tegemoet te komen, onder meer door getuigenverklaringen. De komende periode zal de inhoud van het rapport op houdbaarheid worden getoetst, o.m. in een kort geding dat door de UMMON tegen Rabbæ is aangespannen en dat op 7 april dient. Hopelijk wordt er spoedig duidelijkheid gebracht in deze zaak: als de beschuldigingen gegrond blijken betekent dit vermoedelijk het einde van de rol van de UMMON in de Nederlandse moslimgemeenschap.

Diyanet

Diyanet of 'Presidium voor godsdienstzaken' is een machtig overheidslichaam dat zich sterk sturend opstelt ten opzichte van de beleving van de Islam in Turkije. Diyanet draagt onder meer zorg voor de uitzending van imams naar Turkse gemeenschappen in West-Europa. J. den Exter kreeg de gelegenheid om binnen de muren van Diyanet onder-

zoek te verrichten. Hij heeft zijn bevindingen vastgelegd in het boek "Diyamet, een reis door de keuken van de officiële Turkse Islam", dat in 1990 van de pers rolde. De laatste exemplaren van het boek kunt U bestellen tegen een gereduceerde prijs van f 12,95 bij Peregrinus, postbus 1035 1940 EA Beverwijk tel. 02510-29167

Studiedag KMS

Op 28 januari j.l. organiseerde de landelijke stichting "Kerken en Multiculturele Samenleving" (KMS) in Den Bosch een studiedag waarbij de deelnemers de afgelopen migrantenweek evalueerden. De deelnemers, afkomstig uit heel het land, vertelden elkaar wat zij zoal ondernomen hebben om in het kader van de "migrantenweek" extra aandacht te vragen voor de migranten in hun woonplaats. Uit het verslag:

Jannie Nijwening is pastoraal medewerkster in Deventer. Tijdens de migrantenweek heeft zij een ontmoetingsdienst georganiseerd met moslims en christenen. Samen met een moslim-vrouw bereidde ze de dienst voor. Ook de moslim-machterban werd geïnformeerd over het hoe en waarom van de dienst. De reacties op de dienst waren bijzonder: "Dit moeten we vaker doen", "Kunnen we niet een keer een tegenbezoek brengen aan de moskee?"

Inmiddels heeft de dienst al weer een vervolg gekregen. In de gemeente werden thema-avonden georganiseerd over thema's uit de wereld van de islam en over plaatselijke ontmoetingen: de positie van moslims in Deventer; hoe gaan wij met moslims om?

Tevens droegen zij suggesties aan voor de komende "migrantenweek" die dit jaar gehouden wordt van 14-21 november met als thema "Kiezen en Delen". Er bleek met name behoefte te bestaan aan concrete aanwijzingen over hoe je je op een wijk of een groep richt. (inl.KMS drs.S.Wiersma tel.073-143032)

Gezamenlijke gebedsdienst

Eind vorig jaar werd vanuit het Dekenaal Religieuzen Beraad (DRB) in de regio Heythuysen-Thorn een gebedsdienst gehouden waarin zowel de Koran als de Bijbel centraal stonden. De imam reciteerde uit de Koran terwijl leden van het beraad uit de Bijbel voorlezen. Inmiddels stuurde de organisatie de complete tekst van de gebedsdienst toe aan het bureau ROMC. Graag ontvangen wij ook voorbeelden van zulke gezamenlijke bijeenkomsten die bij U in de buurt plaatsvinden. Dergelijke plaatselijke initiatieven kunnen als voorbeeld gelden voor andere gemeenten en parochies. Romc/Begrip, Luybenstraat 17 5211 BR Den Bosch.

Smail Balic, *Das unbekannte Bosnien; Europas Brücke zur islamischen Welt*. Köln etc: Böhlau Verlag 1992, 526 pag. Fl. 111,75.

Het lijvige boek van de Bosnische moslim Smail Balic verschijnt in een tijd dat zijn land wordt verscheurd door burgeroorlog. Het boek is evenwel allerminst geschreven als achtergrondverhaal van de huidige gewapende strijd. De auteur voltooide zijn werk vóór het begin van de burgeroorlog in Bosnië-Herzegovina. Wel gaat hij in het voorwoord in op de strijd die in Slovenië en Kroatië is losgebarsten en waarvan hij - begin 1992 - vreest dat hij zal overslaan naar Bosnië. Maar de eigenlijke studie ademt eerder de sfeer van de decennia daarvoor, waarin de invloed van het communisme in Joegoslavië tanende is, en onder de Bosniërs een islamitisch ethisch reveil aan de gang is. Balic' werk zelf kan worden gezien als onderdeel van dat reveil en als een poging om een volgens hem onbekend en onvoldoende erkend volk meer bekendheid te geven. "Das Bosniakentum - eine Nationalität, die man nicht zur Kenntnis nehmen will", luidt de titel van een van de hoofdstukken. In dit hoofdstuk gaat hij in op de term "Moslims in etnische zin", die in Joegoslavië in de jaren zestig doorgang vond en nu officieel wordt gebruikt als aanduiding van een van de volken van Joegoslavië. Het problematische van deze aanduiding is bekend. Enerzijds zijn er Moslims in etnische zin die niet in religieus opzicht moslim zijn, anderzijds zijn er moslims onder de andere etnische groepen in Joegoslavië. De aanduiding wekt dus veel verwarring. Het oordeel van Balic is duidelijk: de term "Moslims in etnische zin" is surrogaat voor "Bosniër" omdat men de Bosniërs niet

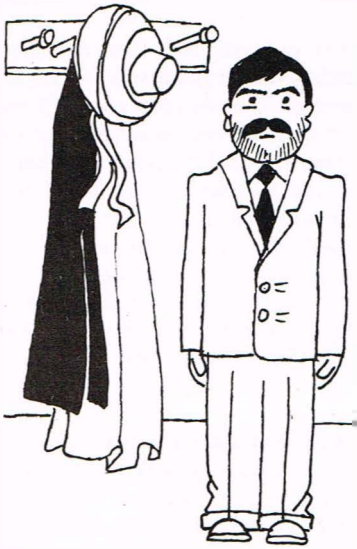
als volk wilde erkennen.

Het boek *Das unbekannte Bosnien* kan worden gezien als een poging deze erkenning internationaal te krijgen.

De onbekendheid van Bosnië wijt Balic mede aan de geringe belangstelling die oriëntalisten hebben getoond voor het gebied. Ten onrechte, vindt hij: Bosnië is in meer dan één opzicht interessant voor de geschiedenis van de verhoudingen tussen Oost en West en voor de interactie tussen Islam en Christendom. Met zijn moslimse bevolkingsgroep en zijn cultuur is Bosnië verst vooruit geschoven stuk oriënt in het Westen. In Bosnië leeft de sterkste moslimgemeenschap van Europa, die een westerse cultuurerfaring van meer dan 110 jaar heeft.

Beide aspecten werkt Balic uit in zijn studie. Enerzijds de cultuur die in de Osmaanse tijd in Bosnië opbloede. Anderzijds de interactie met Europa, vooral in de post-Osmaanse periode vanaf het einde van de vorige eeuw.

De verdienste van het boek is de brede cultuurhistorische aanpak. Niet alleen de politieke geschiedenis van het gebied worden behandeld. De islam wordt niet besproken als een cultureel eiland. Maar de diverse aspecten van de Bosnische cultuur komen aan de orde, waarbij de islam wordt gezien als een integraal onderdeel van die cultuur. Zo gaat hij in op de volksdichtkunst en -muziek en andere volkscultuur. Hij biedt een gedetailleerd overzicht van de bijdrage van Bosnische dichters en moslimtheologen aan de Turkse, Arabische en Perzische literatuur. Andere aspecten van de Bosnische cultuur die aan de orde komen zijn de architectuur (van moskeeën, medreses; kloosters, mausolea, bruggen etc) en de kalligrafie en miniatuurschilderkunst.

Ge-europeaniseerd

De post-Osmaanse periode wordt volgens de schrijver vooral gekenmerkt door een krachtige modernisering onder leiding van radicale hervormers. Draggers van de modernisering waren vooral "mannen uit het praktische leven", maar daarnaast ook enkele theologen. Door hun toedoen is volgens Balic de Bosnische islam verregaand ge-europeaniseerd. De hervormers streefden in het begin van de twintigste eeuw naar aanpassing aan de niet-moslimse burgers m.b.t. kleding en levenswijze, emancipatie van de vrouw, de vrije keuze van huwelijkspartners, het drukken van de koran in Latijns schrift, het gebruik van de landstaal in godsdienstonderwijs en preek, het gebruik van muziek bij erediensten, etc.

Daartegenover stond een groep conservatieve theologen, die vooral verontrust werd toen ook het hoofd van de moslimgemeenschap in Bosnië, Mehmed Džemaludin Čaušević, sympathiek stond tegenover de hervormingen. Zij meenden dat door de modernisering de beleving van de islam en de naleving van de reli-

gieuze voorschriften werden opgeofferd aan het economisch en politiek belang van de moslims.

De na-oorlogse periode geeft weer een ander beeld te zien, doordat de islam wordt teruggedrongen uit het openbare leven en de religiositeit zienderogen afneemt. Balic wijst echter op de impulsen voor het religieuze modernisme, die uitgaan van de druk van de gesecculariseerde maatschappij. Zo bespreekt hij het werk van Fikret Karčić, hoogleraar in de geschiedenis van het islamitische recht aan de islamitische faculteit in Sarajevo, die de verhouding tussen politieke en religieuze autoriteit in een religieus gemengde en gesecculariseerde samenleving theoretische probeert te doordenken.

Een tachtig pagina's grote bibliografie besluit het werk. Wetenschappelijk gezien is dit een belangrijk onderdeel van de studie, omdat een dergelijk overzicht over de literatuur over Bosnië nog niet beschikbaar was.

Een minpunt van het boek is de prijs: 111 gulden. Maar wie het kan betalen - of lenen - heeft een uiterst nuttige gids voor de studie van de Bosnische islam in handen. -Nico Landman

Akbar S. Ahmed, *Postmodernism and Islam: Predicament and Promise*, London, Routledge 1992, 294p, ISBN 0-415-06293-4; Ernest Gellner, *Postmodernism, Reason and Religion*, London, Routledge, 1992, 108p, ISBN 0-415-08024-X. Beide boeken ongeveer f 35,-

De engelse uitgever Routledge lanceerde in 1991 het plan om twee wetenschappers aan de Universiteit van Cambridge gezamenlijk een boek te laten schrijven over de speciale positie van de Islam, gezien tegen de achtergrond van de moderne westerse wereld, met name het

'postmodern' levensgevoel van secularisatie, verlies van geloof in absolute waarden, inclusief religie. Het project mislukte gedeeltelijk: de twee geleerden schreven twee heel verschillende boeken, die dan ook als twee afzonderlijke publicaties op de markt zijn gebracht. Op zich zijn de boeken allebei zeer boeiende essays geworden.

Akbar S. Ahmed is een Pakistaanse antropoloog die ook goed thuis is in de islamitische wereld(en) van Engeland. Zijn verzameling van essays gaat dan ook voornamelijk over de Rushdie-affaire, de behandeling van de islam in de westerse media en de opstelling van moslims in Engeland ten opzichte van hun 'tegenstanders'. Hij verwijt veel moslimleiders, dat zij een verkeerde politiek bedrijven in hun nieuwe vaderland. Enerzijds willen zij in Engeland blijven, anderzijds gedragen zij zich onaangepast en heeft hun overtrokken reactie vaak een negatief effect. Ahmed pleit dan ook voor een wetenschappelijk 'occidentalisme': zoals de westerlingen de oosterse cultuur hebben bestudeerd en daarop een (koloniale en postkoloniale) politiek hebben gebaseerd, zo moeten de moslims nu ook een goede en objectieve kennis van het Westen hebben om adequaat op ontwikkelingen daar te kunnen reageren. Alvorens aan te vallen moeten de moslims hun westerse medeburgers eerst leren begrijpen.

De antropoloog Gellner verdeelt in zijn veel korter essay de wereld in vier zones: drie ervan zijn voor de secularisatie bestemd, nl. het Westen, China en India. Alleen de islamitische wereld biedt tegenstand aan de aftakeling der religie. Waarom? Gellner ziet de reden in het feit dat de islam tot nu toe voornamelijk een volksreligie was, die zich nu als een "Hoge Religie", een stadsreligie ontwikkelt, met alle gevolgen van fundamentalisme, vasthouden aan de gegeven schrijftuur e.d. Gellner ziet dit vooral bevestigd

in het voorbeeld van Iran, dat van een verering van de imams als 'volkse heiligenverering' in de jaren na 1979 steeds meer de kant van de sunnitische islam uitgaat. Ook al lijkt deze oplossing veel te simpel en zeker onjuist, in dit boekje staan ook een aantal zeer interessante opmerkingen over de moderne ontwikkeling van religie in het algemeen. Beide boeken laten zien, dat de islam niet meer los gezien kan worden van die ontwikkelingen. -Karel Steenbrink

W.A.R.Shadid and P.S.van Koningsveld *Islam in Dutch Society. Current Developments and Future Prospects / W.A.R.Shadid and P.S.van Koningsveld (eds.)*. - Kampen: Kok Pharos, 1992. - 205 p. - ISBN 90242 3047 0. - prijs: f 59,50

Het tweede deel van een verslag van de workshop die van 12-14 september 1990 werd gehouden in Leiden over het thema "Godsdienst en emancipatie van ethnische minderheden in West Europa". Het eerste deel verscheen in 1991 onder de titel "The integration of Islam and Hinduism in Western Europe". Dit tweede deel tekent in drie hoofddelen en dertien bijdragen de situatie van moslims in de Nederlandse samenleving. Het openingsartikel in het deel over "islamitisch geloof en rituelen", van de hand van de redacteuren, beschrijft aan de hand van de problemen rond het ritueel slachten hoe de Nederlandse samenleving in deze eeuw is omgegaan met haar (joodse en islamitische) minderheden. Verder is er onder meer aandacht voor de rol van mystieke ordes bij de institutionalisering van de Islam in Nederland - die blijkt beperkt te zijn (Landman). Van der Lans en Rooijackers doen in het tweede hoofddeel, over "de tweede generatie moslims in Nederland" tussentijds verslag van hun empirisch onderzoek

naar de mate waarin jongeren van de "tweede generatie" vasthouden aan islamitische leer en praktijk. Hoewel Islam aan migranten een culturele identiteit verschaft, is een overeenkomst op te merken met een Europese trend: met de stijging van de deelname in de "seculiere" consumptiemaatschappij, daalt de betrokkenheid bij de godsdienst. Andere bijdragen gaan nader in op religieuze identiteit en godsdienstige vorming.

"Moslim organisaties in Nederland" worden tenslotte door vier schrijvers behandeld. Van Bommel beschrijft de geschiedenis van de islamitische paraplu-organisatie. Van Ooijen bespreekt de relatie tussen godsdienst en emancipatie aan de hand van de ontwikkeling van Marokkaanse islamitische organisaties in het Nederlandse plaatsje "Greenfields". In Nederland is te weinig aandacht geweest voor de nieuwe functies die de Marokkaanse moskee kan aannemen, is van Ooijen's slotsom. Beleidsmakers zouden meer onbevooroordeeld moeten kijken naar de manier waarop islamieten zelf hun identiteit (nieuwe) vorm geven. Een overzicht voor een internationaal lezerspubliek, dus in het Engels, van actueel islam-onderzoek in Nederland. - Pieter Goedendorp

Rafiq Zakaria, *The Struggle within Islam: the Conflict between Religion and Politics*, Penguin Books, 1989, ca f 25,-; ISBN 0 14 01.0794 0

Rafiq Zakaria werd ongeveer in 1925 in Bombay geboren. Hij was en is een groot bewonderaar van Gandhi, de verdediger van geweldloosheid en een tolerant India. Na een carrière als advocaat en als politicus, is hij zijn leven als gepensioneerde begonnen met het schrijven over de geschiedenis van India en de Islam. Zijn boek *The Struggle within Islam* is een overzicht van de gehele geschiedenis van

de Islam, met veel aandacht voor de 40 landen waar de islam in de meerderheid is, of waar deze godsdienst een belangrijke minderheid als aanhang heeft. De grote lijn die door het boek heen loopt is een hartstochtelijke verdediging van secularisme in de zin van een scheiding van machthebbers in de politiek en religieuze leiders. Als godsdienst en politiek te nauw samengaan worden beiden corrupt, terwijl de beste vormen van islam juist daar te vinden zijn, waar een wijze scheiding tussen de beide gebieden wordt aangehouden. Met name de mystieke bewegingen binnen de islam krijgen hier een zeer sympathieke beschrijving. Bij de beschrijving van zoveel verschillende islamitische tradities slaat hij een enkele keer de plank mis. Het grootste islamitische land ter wereld, Indonesië, komt nogal magertjes uit de verf en de koloniale geschiedenis ervan is wel helemaal fout weergegeven als hij op p. 156 zegt: "Nadat de Nederlanders uit Sri Lanka waren verdreven door de Britten, namen zij in 1840 Indonesië over". Zulke kleine dingen doen niet af aan de waarde van deze interessante visie op de gang van de islamitische geschiedenis. - Karel Steenbrink

De Koran in de vertaling van Prof.Dr.J.H.Kramers, bewerkt door drs.Asad Jaber en dr.Johannes J.G.Jansen, Amsterdam Agon, 1992, ISBN 90-5157-131-3 (pb), 634p f 49,50

Toen in 1989 de nieuwe koranvertaling van Dr.Fred Leemhuis verscheen, werd de 'oude vertaling' van Kramers ook nog eens opnieuw uitgegeven. Daarbij ging toen een voorwoord van dr.Hans Jansen, die een pleidooi hield voor de krachtige en creatieve taal van Kramers. De term 'creatief' wordt hier gebruikt om aan te geven, dat Kramers af en toe nieuwe woorden maakte om de oude Arabische

tekst te vertalen. Het beroemdste voorbeeld is wel dat van "genotengevers" voor polytheïsten, mensen die aan God een metgezel (vergelijk: klas- of reis-genoot) geven. Kramers' vertaling is naast de voortreffelijke uitgave van Leemhuis toch ook nog een eigen aandeel in de koran-markt van Nederland blijven behouden en is nu zelfs in een enigszins gewijzigde versie opnieuw uitgebracht. In zijn voorwoord verdedigt Jansen de wat archaische taal van deze bewerking (het klinkt af en toe als de Statenbijbel) met een beroep op het Arabisch van de koran: "Kramers is er bij zijn vertaling van uitgegaan dat de koran niet gesteld is in zoutloze, vlakke en alledaagse taal. De korantekst wil heel nadrukkelijk gesteld zijn in de taal van God en de engelen, niet in de taal van de mensen. Daarom heeft Kramers geprobeerd een bevreemdend taaleigen te ontwerpen dat bij de Nederlandstalige lezer zou oproepen, wat de tijdgenoten van Mohammed, de apostel van de islam, moeten hebben gevoeld toen zij voor het eerst de korantekst hebben horen voordragen" (blz.1). Of Kramers daarin geslaagd is, kan nu niet meer precies worden vastgesteld, het is wel duidelijk dat hier geen alledaags Nederlands wordt gebruikt. Deze nieuwe uitgave verschilt in sommige opzichten van de vorige: de naam Allah wordt nu met het Nederlandse woord God aangegeven. Op een aantal plaatsen is wat ouderwets Nederlands gemoderniseerd. Zo zijn de woorden "Gij lieden" en "U lieden" (door Kramers uitdrukkelijk gebruikt omdat zij een ondubbelzinnig meervoud aangeven) toch vervangen door het op zich dubbelzinnige *gij* en *u*, dat zowel enkelvoud als meervoud kan aangeven. De verwijzingen binnen de koran zijn grotendeels vervallen, wat zeker een verarming is (en waarvoor we dan maar het commentaar van Paret moeten gaan gebruiken). De tekst is in een mooie grote

letter afgedrukt en in korte regels, waarbij de regelafbreking wat willekeurig is en geen rekening houdt met de Arabische rijmwoorden en de regelindeling zoals die door Angelika Neuwirth op wetenschappelijke gronden is voorgesteld. De inversie, omkering van het onderwerp en gezegde in een zin, vaak gebruikt in het ouderwetse taalgebruik van Kramers, is ook op een aantal plaatsen teruggedraaid. Er zijn meer voetnoten gekomen, nu ook met bronvermelding, nl. de twee meest gebruikte commentaren in islamitische kringen, Djalalain en Baidawi, waardoor in de uitleg gekozen wordt voor een oplossing, die dichtbij die van Leemhuis ligt. De bewerkers hebben ook een groot aantal plaatsnamen naar relevante passages uit de bijbel opgenomen. Voor de telling van de verzen is ook hier gekozen voor twee aanduidingen: die van Flügel, alleen gebruikelijk in ouderwetse studies, en de Egyptische. Het blijven aangeven van die dubbele telling lijkt me intussen wel achterhaald: een tabel van één of twee pagina's, zoals in Watt's "Bell's Introduction to the Qur'an" had kunnen volstaan.

Gezien het belang van de koran in de religie van de islam, is het alleen maar toe te juichen, dat de pluriformiteit van koran-lezingen versterkt blijft met deze beslist niet verouderde vertaling en zijn eigen taalgebruik, niet in het minst ook door de mooie uitgave en gemakkelijk te lezen grote lettertypes. -Karel Steenbrink

B.L. Atalilar, *Turkse Etiquette*. A&A uitgevers, Rotterdam 1992. 48 blz. f 15,95

Via het boekje van de Turkse cultureel-antropologe B.L. Atalilar kunnen we kennis nemen van een aantal algemene omgangsregels binnen de Turkse gemeenschap. Zij doet dat in vergelijking

met de normen die in de westerse wereld gehanteerd worden. Atalilar verbleef lange tijd in Europese landen.

Tijdens voorlichtingsbijeenkomsten in het land, ter ondersteuning van plaatselijke ontmoetingen met moslims, krijg ik nogal eens de vraag: hoe moeten we in gesprek komen met moslims?; waarom reageren ze juist zo?; waar moet we op letten?; enz. Het zijn juist deze vragen die een belangrijke rol spelen bij het leggen

van de eerste contacten. Degenen die contacten willen leggen met Turkse moslims zullen er dan ook een handig boekje aan hebben. Atalilar wijst er terecht op dat ze alleen algemene gedragsregels beschrijft. Meer specifieke omgangsvormen verschillen immers, zeker in een groot land als Turkije, van streek tot streek. Er is een lijst opgenomen van de meest voorkomende Turkse begroetingen en wensen. -Berry van Oers

CURSUSSEN EN ONTMOETINGEN

- * Het "Centre for study of Islam and Christian-Muslim Relations" (CSIC) te Birmingham organiseert van 14-23 juli a.s. voor de 15e maal een Summer School over Islam en Christendom. Inl. Selly Oak Colleges, Birmingham B29 6LQ United Kingdom (tel.021-4724231)
- * Het studieprogramma "Islam and Christian Reflection" van het academisch jaar 1993/94 van het "Pontificio Istituto Studi Arabi e d'Islamistica" (P.I.S.A.I.) te Rome is uit. Inl. P.I.S.A.I. Viale di Trastevere, 89 I-00153 ROMA tel. (39-6) 588.2676
- * Zondag 6 juni organiseert het Overleg Joden Christenen Moslims te Amsterdam een studiemiddag met als onderwerp "Wederzijdse beeldvorming" (Inl.033-960.360)
- * Op de donderdagen 27 mei/3 juni/10 juni/17 juni organiseert het centrum "In de oude toren" te Oosterhout vier thema-morgens over de islam en ontmoetingen met moslims. Cursusleiding: Berry van Oers. Inlichtingen tel. 076-811555
- * Van 6 tot 13 juni a.s. vindt in Tilburg het Festival Mundial plaats. In die week zal ruim aandacht besteed worden aan plaatselijke ontmoetingen met moslims. Inl.J.Rijk tel.013-430565

**(hier afknippen en opsturen naar Begrip/Cura Migratorum
Luybenstraat 17 5211 BR 's-Hertogenbosch)**

.....
O Geeft zich op als nieuwe abonnee van "Begrip"

Naam: .....

Adres: .....

Woonplaats: .....

Na betaling ontvang ik één van de aangekruiste boekjes:

☐	<i>Moslimse en christelijke feesten</i>	<i>Jan Slomp</i>
☐	<i>Ontmoetingen met moslims</i>	<i>Berry van Oers</i>
☐	<i>Social justice in islam</i>	<i>H.Mintjes</i>
☐	<i>Mijn geloof en dat van mijn bureu</i>	<i>Wereldraad van Kerken</i>

BEGRIP
Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
tel. 073-145159 (tstnr. 3)